

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МАРКЕРИ ДИСФЕМІЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі іспанської та української мов)

Виявлено та розглянуто мікро- та макроконтекстуальні маркери дисфемізмів у художньому тексті. Ці маркери можуть стати матеріальним підґрунтям для формалізації методів вибірки дисфемізмів з художніх текстів з огляду на необхідність укладання словників дисфемізмів. Запропоновано наразі доступні шляхи пошуку та вибірки дисфемізмів.

Ключові слова: дисфемізм, синонімія, лексикографія, макроконтекст, макростилістика, формалізація вибірки, маркер, художній переклад.

Выделены и проанализированы микро- и макроконтекстуальные маркеры дисфемизмов в художественном тексте. Данные маркеры способны послужить основанием для формализации методов выборки дисфемизмов в художественном тексте ввиду необходимости составления словарей дисфемизмов. Предложены доступные в настоящий момент пути поиска и выборки дисфемизмов.

Ключевые слова: дисфемизм, синонимия, лексикография, макроконтекст, макростилитика, формализация выборки, маркер, художественный перевод.

Micro- and macrocontextual markers of dysphemisms have been detected in fiction texts. These markers may serve as the basis for formalizing methods of sampling dysphemisms in fiction texts in view of the need of compiling dysphemisms' dictionaries. Available means of dysphemisms' searching and sampling are proposed.

Key words: dysphemism, synonymy, lexicography, macrocontext, macrostylistics, formalizing of sampling, markers, fiction translation.

Експресивно знижені одиниці мовлення становлять безумовно потужний стилістичний ресурс як з погляду вираження соціальної характеристики персонажів художнього твору, так і для створення місцевого колориту, вираження суб'єктивної оцінки, специфічного забарвлення літературних епізодів, тощо. Дисфемізми, які дуже часто реалізуються саме в зниженому реєстрі, відносно нещодавно стали об'єктом уваги у філологічних науках, зокрема, бум розвідок припадає на 2010 р., в той час як евфемізми почали викликати інтерес філологів безумовно раніше.

Якщо функція евфемізму – представити щось негативне в менш негативному ракурсі або позитивне – в більш позитивному, роль дисфемізмів – гіперболізація негативної ознаки або заміна нейтрального, позитивного оцінного знака на негативний [6],[5:3].

Вміння вчасно підібрати влучний мовний засіб для реалізації даних функцій безсумнівно необхідні мовцю; особливо гостро постає ця проблема в перекладі, коли цю функцію треба реалізувати засобами іншої мови, а перекладні словники, як відомо, часто пропонують лише семантично еквівалентні відповідники і, на жаль, нейтралізують реєстр, стилістику, конотацію. Тому цілеспрямований пошук дисфемізмів на позначення певних предметів, явищ, характеристик, понять наразі є методично нерозв'язаною проблемою і одномовної комунікації, і перекладу. В першому випадку проблема не настільки помітна, адже мовець, не знаходячи влучного колоритного слова, завжди може прийняти рішення щодо зміни комунікативної стратегії, стилістичного спрощення повідомлення і відмовитися від використання будь-якого стилістичного ресурсу, який не вдається експромтом (а в усному мовленні можна компенсувати інтонацією, жестом, мімікою). І такі ухильні стратегії можуть бути не завжди усвідомленими мовцем або призводити до незадоволеності з того, що якісь емоції так і не були виплеснуті.

Кардинально по-іншому виглядає ця проблема під час перекладу: відступати від оригіналу якщо й інколи можна, стилістичне спрощення, генералізація або вилучення – явно програшний варіант для перекладача. Якщо в перекладача постійно відбуватимуться спрощення або стилістичні зсуви, що буде свідчити не на користь його майстерності, хоча й сучасна теорія перекладу визнає право перекладача на втрати за умов наявності компенсацій.

Будь там як, обидві проблеми потребують систематичного розв'язання. Оскільки наявні одномовні та двомовні перекладні словники розв'язують цю проблему в кращому випадку частково, підбір дисфемізмів переходить у розряд творчих завдань автора, мовця, перекладача, розв'язання яких залежить від натхнення та

інших позамовних чинників. Не заперечуючи важливість творчого пошуку при підборі дисфемізму, зазначимо, що велика їхня кількість легко піддається фіксації у словниках, що полегшує працю над створенням тексту, вивільнюючи час для творчого розв'язання завдань перекладу іншого порядку.

Можна легко переконатись, що дисфемізми переважно представлені в одномовних тлумачних (семасіологічних) словниках (наприклад: циндрити (розм.) – безрозсудно витратити гроші). Але в семасіологічних словниках допускається лише алфавітний пошук: не знаючи форму слова або його початкові літери, шанси його знайти мізерні. У двомовних перекладних словниках, як вище зазначено, часто пропонуються нейтральні відповідники. Про ономасіологічні (ідеологічні) словники – годі й казати, адже вони розроблені далеко не для всіх мов, в тому числі й немає загального ономасіологічного словника для української мови. Звичайно ж, цю прогалину необхідно заповнювати, але бажано здійснювати це орудним, а не тільки хаотичним творчим шляхом. Укладання словника дисфемізмів можна здійснювати різними шляхами: 1) вибирати з тлумачного семасіологічного словника всі стилістично знижені вокабули, в лексико-семантичному варіанті яких є позначки реєстру: *зневажл.*, *прост.*, *розм.* тощо; 2) вибирати дисфемізми з реального “мовного матеріалу” (у термінах Л. В. Щерби), в сучасному звучанні – з мовленнєвого матеріалу. В цьому випадку існують допоміжні механізми, зокрема, цілеспрямований пошук слів з суфіксами зниженої оцінки та іншими маркерами. Другий з запропонованих шляхів значно довший, в порівнянні з іншими, адже не піддається формалізації, але натомість спроможний дати значно багатший матеріал “мовленнєвих”/оказіональних дисфемізмів. Перший спосіб видається ефективним, однак його дієвість буде гарантована лише за умов надзвичайно якісно укладеного словника з ретельно розставленими позначками реєстру. Але тоді поза увагою укладача залишиться чимало okazіональних дисфемізмів, створюваних мовцем *ad hoc*. Не відкидаючи доцільність першого способу, у даній розвідці маємо намір зосередитися на окремих аспектах

другого з них як методично нерозробленого, відтак, безсумнівно позначеного характером новизни. Отже, **метою** статті є проаналізувати деякі формальні ознаки дисфемізмів (маркери), які здатні полегшити їхній пошук у художньому тексті та здійснення вибірки. Оскільки заявлена мета є проміжною ланкою в досягненні більш далекоглядних цілей, в тому числі й розв'язання проблем перекладу, методів укладання двомовного перекладного словника дисфемізмів, матеріалом дослідження обрано різномовні художні тексти іспанською та українською мовами.

Актуальність і гостроту проблеми легко побачити в часткових теоріях перекладу, як з теоретичного так і практичного погляду. Зокрема, скромне емпіричне дослідження бакалавра Т. І. Комарової, проведене на матеріалі російського та іспанського перекладів повісті В. З. Нестайка “Теодори з Васюківки”, показало, що, на жаль, другим за частотою найпродуктивнішим способом відтворення дисфемізмів у перекладі є нейтралізація [2:270], що передбачає втрату конотації, зникнення колориту. Одним з можливих розв'язань проблеми Т. І. Комарова пропонує використання словників дисфемізмів, безперечно, в майбутньому, коли вони будуть створені, адже наразі ані іспанська, ані українська мови не можуть похвалитися такими надбаннями, і поки що цю прогалину можуть частково компенсувати хіба що словники синонімів. Для розв'язання цієї проблеми перекладачеві можна рекомендувати зрозуміти суть слова, його конотацію, а потім з ряду синонімів вибрати відповідник-дисфемізм [2:273]. У свою чергу зауважимо, що популярні нині словники сленгу теж можуть певним чином допомогти, якщо міститимуть ономасіологічну частину, яка дозволяє перейти від нейтральної назви поняття до стилістично зниженої. Безсумнівно, істинна практична цінність словника дисфемізмів буде забезпечена тоді, коли він матиме ономасіологічний характер, тобто, дозволятиме знаходити для певного значення, вираженого тим чи іншим нейтральним словом-дескриптором, відповідно стилістично знижені синоніми.

Перед тим, як укладати такий словник, доцільно розглянути деякі формальні маркери дисфемізмів, які допоможуть при їхньому

цілеспрямованому пошуку в текстових масивах. Матеріалом послуговували навмання відібрані рівновеликі за обсягом фрагменти з повістей іспанського та українського письменників, зокрема, А. Переса Реверте “Шкіра для Барабана” (“Lapieldeltambor”) та О. Довженка “Зачарована Десна”. Усвідомлюємо, що цей обсяг може виявитися недостатнім для формулювання висновків щодо конкретних кількісних даних, проте є цілком показовим для ілюстрації незаперечно наявних тенденцій.

При всій своїй практичній цінності визначення дисфемізму можуть виявитися доволі дифузними, тому вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на тих критеріях дефініції дисфемізмів, якими ми керувалися при здійсненні вибірки. Оскільки визначення в категоріях “негативне”/“позитивне” неминуче наштовхнуться на перешкоду суб’єктивності, нам необхідно керуватися додатковими об’єктивними критеріями. Так, одне й те саме явище, одна й та сама лексема може сприйматися окремими мовцями як негативна, а іншими – як позитивно забарвлена. При всьому тому мислячому мовцю притаманне вміння відрізнити власні суб’єктивні сприйняття від певного “усередненого” сприйняття пересічним мовцем. А письменник, автор художньої літератури, безумовно, зацікавлений відштовхуватися від того, яке враження на такий загальний справляє слово. Так, комусь може подобатися дієслово “хекати” більше, ніж семантично відповідний описовий вираз “важко дихати”, навіть надавати естетичну насолоду, при цьому не можна не визнати, що об’єктивно “хекати” належить до зниженого реєстру, що загалом сприйматиметься як негативне.

Об’єктивним мірилом, *першим* критерієм дисфемічності, для нас є позначка “розмовне” (або “вульгарне”, “зневажливе” у тлумачному словнику). Аналогічно й дієслова “реготати”, “іржати” містять негативну оцінку, в той час як “сміятися” виступає їхнім нейтральним корелятом. *Другий* критерій – аксіологічний – власне наявність негативної з погляду мовця оцінки предмета, явища або характеристики. Цю оцінку можна виділити лише в ситуативному контексті. Зокрема, коли в повісті О. Довженка персонаж Захарко сердито вигукує до маленького Сашка: “Ух ти, розбійник!”,

причому в контексті відомо, що розбійником у прямому значенні він не є, маємо метафоричне перенесення властивості загалом негативного, соціально засуджуваного явища (розбійництво) на менш негативне (дитяча безпосередність, пустоші). Таким чином, негативна оцінка піддається об'єктивному обґрунтуванню шляхом контекстуального аналізу фрагмента та семантичного аналізу лексичної одиниці. Об'єктивним мірилом негативності тут виступає словникове тлумачення, а саме, наявність негативних сем у ньому разом з контрастом цього значення по відношенню до денотата (який не є розбійником). Третім критерієм негативної конотації при дисфемії для нас є морфологічні, графічні, фонетичні ознаки, що, в сукупності з аксіологічним критерієм, теж свідчать про наявність негативної оцінки. Тут маркером дисфемізму виступає відхилення від норми. Наприклад:

*“Прості ми люди, синку... **Хахли**, ті, що хліб обробляють”* [1]

*“Тільки забув необачний Пірат, що сліпі мають свою коварну **поведенцію**”* [1].

*“—**Озь** —terciaba la Nica Pucales con su deje gitano, cerrado, de las orillasdel Guadalquivir—. Dos curas”* [9]

Четвертий критерій базується на позиції антропоцентризму. Людина – істота вища за тваринний світ у стандартній картині світу і, безумовно, вища, поважніша і цінніша, ніж предмети неістоти з погляду наївної картини світу [8:210]. Тому перенесення властивостей з тваринного світу на людей (“здохнути” замість “померти”) або з неживих предметів на людей (“соса”, “calabaza”, “макітра” – на позначення голови) принаймні в християнській європейській культурі слід розглядати як дисфемію.

Тим не менш, найоб'єктивніші і найтвердіші критерії не в змозі вичерпно й цілковито охопити ті чи інші мовленнєві явища, які, як завжди, мають явні пограничні прояви. Скажімо, дієслово “реготати”, яке дослідником сприймається як просторічне, стилістично знижене, у тлумачному словнику позбавлене будь-якої стилістичної позначки. Фонетична варіація, як, скажімо “**Вся параквія** на стріхах, а в хатах соми плавають”, змушує

замислитися, чи то є навмисна зневажлива оцінка парафії, чи просто відтворення безграмотного мовлення неосвіченої людини, хоча, і в першому, і в другому випадку негативна оцінка простежується, але в першому випадку – по відношенню до парафії, в другому – стосовно мовця. Та й людина, коли вживає те чи інше слово, далеко не завжди керується тим значенням, яке вказане у тлумачному словнику, а радше своїми уявленнями чи навіть окремими асоціаціями. Скажімо, у реченні: “Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит, – сказав тоном *слідчого* учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком” [1] – чи є щось негативне, закладене у слово “слідчий”? Якщо розглядати слідчого, як особу, що розкриває злочини і тим самим допомагає суспільству, негативної конотації немає. Можна припустити, що для О. Довженка вчитель при розмові з учнем мав би проявити більше м’якості, ніж слідчий на допиті підозрюваного. Тим не менш, у тлумачному словнику не зазначено, що слідчий – це той, хто суворо допитує в’язнів. Такі асоціації неминуче пов’язані з індивідуальним досвідом мовця, і хоча вже з’являються словники асоціацій, їхня об’єктивізація – справа майбутнього. З огляду на певну кількість таких пограничних випадків, провідним методом розв’язання суперечливих прикладів, а саме, відносити чи не відносити до дисфемізму те чи інше слово або сполучення слів, стала можливість субститутивної заміни трансформаційним методом (попросту кажучи “підстановки”) того менш негативного, більш позитивного знака, що має виникати в уяві читача. Можливість такої підстановки можна вважати *п’ятим* і основним критерієм дисфемічності. Зокрема, в останньому прикладі (“сказав тоном *слідчого* учитель”) однозначно така заміна не прочитується, і до дисфемізму ми цей випадок не відносимо. Натомість у раніше згаданій ілюстрації “розбійник” можна вважати функціональним корелятом “шибеника”, “зірвиголови”, тобто, цей іменник для нас є дисфемізмом.

Вибравши з матеріалу дослідження дисфемізми за вказаними критеріями, ми виявили деякі формальні маркери, що можуть вказувати на дисфемію. Зокрема, такі:

- вказівні займенники: “*otro caso de proyección edípica, que diría ese viejo cochino de Freud*” [9];

- відхилення від норм орфографії (в українському тексті особливо часто це русизми): “парахвія”, “званіє”;

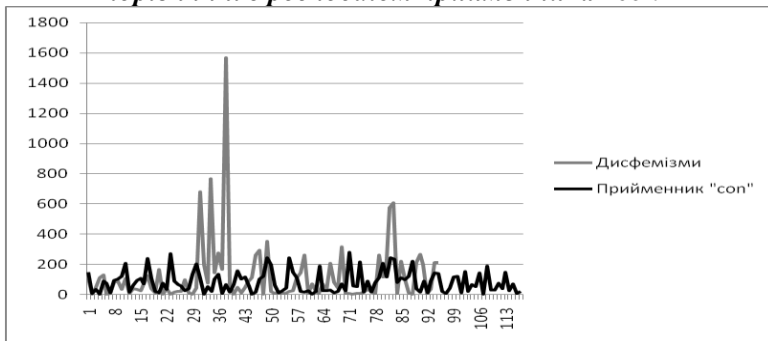
- суфікси зневажливої семантики: “*asomaban unos viejos zapatones que nadie se había tomado el trabajo de lustrar en los últimos cinco o seis años*”, “*tened cuidado con vuestros jueguecitos de club escolar*”[9];

- в іспанському тексті – означений артикль при субстантивованому прикметнику: “*los yonquis*”, “*el polaco*”, “*el maldito*”, “*el remado del nuevo pontífice*”, “*el morlaco*”;

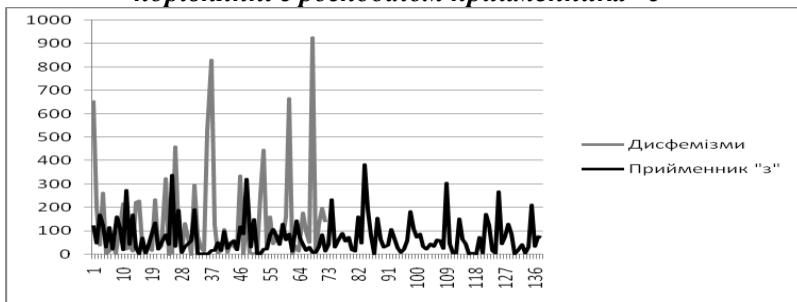
Звичайно ж, перераховані маркери не безумовні, а вірогідні. В останньому випадку йдеться, власне, про одну з метонімічних замінь, які, за нашими спостереженнями, справді є продуктивним і доволі легким способом творенням дисфемізмів, у тому числі оказіональних (дзеркало – скло, документ – папір, тіло – кістки і т.п.), що перекладачі-практики цілком можуть брати на замітку. Напевно, можна виокремити якісь іще поодинокі типи маркерів дисфемізмів, які не потрапили до дослідженого корпусу. Так, О. С. Стасюк додатково називає в німецькій мові суфікси найвищого ступеня порівняння та заперечний префкс *-un* у поєднанні з прикметником, що має позитивне оцінне значення [5:9]. Тим не менш, як виявляється, мікрорівнем маркери дисфемізмів не обмежуються. На макрорівні один дисфемізм виступає маркером іншого. Ця властивість стає можливою завдяки поміченій здатності дисфемізмів до скупчення. Для того, щоб об’єктивно перевірити це інтуїтивне суб’єктивне спостереження, ми провели порівняльний аналіз розподілу в художніх текстах прийменників “з”/“сop” як стилістично нейтральних знаків з відповідним розподілом дисфемізмів. З графіків 1 і 2 видно, що розподіл дисфемізмів, на відміну від прийменників, характеризується значними перекосами в тексті. Чим вище пік, тим довша перерва від одного дисфемізму до наступного. Натомість, горизонтальні відрізки, розташовані нижче рівня 100 ординати

сигналізують, що в межах сусідніх речень є ще декілька дисфемізмів (фактично, в радіусі ста слів навколо).

Графік 1. Розподіл дисфемізмів в іспанському тексті у порівнянні з розподілом прийменника “con”

Графік 2. Розподіл дисфемізмів в іспанському тексті у порівнянні з розподілом прийменника “з”

Скупченість дисфемізмів, за нашими первинними спостереженнями, стосерігається в зв'язку з заторкуванням тієї чи іншої теми художнього твору або для характеристики певного персонажа. Тематична прив'язаність дисфемізмів видається закономірною, про що красномовно свідчать розвідки А. Н. Резанової, в яких доводиться, що серед евфемізмів виділяються доволі чіткі лексико-семантичні розряди (“хвороби”, “недоліки”, “кримінал” тощо) [3], прив'язаність до теми (напр., економічна криза, або комунікативна ситуація – парламентська

комунікація [4:236]. На нашу думку, окрім тематичної та комунікативної зумовленості перспективним є дослідження сюжетної детермінованості вживання дисфемізмів.

Наявність близько розташованих у контексті дисфемізмів надає додаткову можливість для їх цілеспрямованого пошуку. Проілюструємо це на прикладі пошуку дисфемізмів для “капелюха” в системі *Google*. У пошуковий рядок вводимо поруч через пробіл два дисфемізми: слова “капелюх” і “лахміття”. Перші 20 сайтів дають, щонайменше, 4 дисфемізми: “миска”, “банячок”, “капциліндер”, “шапокляк”. Крім того, серед дистрибуції на першій двадцятці сайтів знаходяться прикметники негативної конотації “драний”, “благанький”, “жебрацький”, “дрантивий”, “розірваний”, що можуть допомогти компенсувати або ж посилити функцію дисфемізму. Якщо врахувати відносно низьку ще поширеність української мови в інтернетному просторі, отримані результати слід вважати більш ніж задовільними. Слід сподіватися, що у спеціалізованих конкордансах цей пошук дасть ще плідніші результати. Саме тому властивість дисфемізму бути маркером інших дисфемізмів доречно використовувати як при ручному пошуку, так і в системах штучного інтелекту.

Отже, дисфемізми показали дві особливості розподілу в тексті – нерівномірність і скупченість, на відміну від стилістично немаркованої одиниці, такої як прийменник “з”/ “con”. Випадки концентрацій дисфемізмів співвідносяться з відповідними сюжетними лініями, ситуаціями, персонажами, опис або репліки яких можуть супроводжуватися стилістично зниженими лексичними одиницями відповідно до їхніх характеристик. Тому один дисфемізм можна вважати макромаркером іншого дисфемізму. Наявність виявленої закономірності в різномовних та дистанційованих у часі текстах підкріплює висновок і дає підстави сформулювати гіпотезу щодо універсальності такої поведінки дисфемізмів. Окрім того, формальними показниками дисфемізмів можуть бути суфікси зневажливого значення, а також вказівні займенники, відхилення від правил орфографії в письмовому тексті. Тому видається перспективним екстраполювати дані

висновки і на інші стилістичні явища. Можливо, в ході подальших досліджень правомірним буде індуктивний висновок про те, що описана характеристика певною мірою стосуватиметься й інших стилістично маркованих явищ у порівнянні зі стилістично немаркованими.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Довженко О.* Зачарована Десна. Кіноповісті / О Довженко. – К. : Радянський письменник, 1957. – С. 459-507. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kharkivosvita.net.ua/files/zacharovana-desna.pdf>
2. *Комарова Т. І.* Нейтралізація як спосіб відтворення просторіччя в іспанському перекладі повісті В. З. Нестайка “Тореадори з Васюківки” / Т. І. Комарова // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2012. – Вип. 41. – Ч. 2. – С. 267-274.
3. *Резанова А. Н.* Классификация дисфемизмов по лексико-семантическим разрядам / А. Н. Резанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epilherzen.com/wp-content/uploads/2010/02/011.doc>
4. *Стасюк О. С.* Дисфемія як засіб дискредитації політичних опонентів // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 27. – С. 229-236.
5. *Стасюк О. С.* Соціолінгвальні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів і дисфемізмів у парламентській комунікації ФРН та Швеції. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Стасюк, *Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.* – К., 2012. – 19 с.
6. *Серажим К.* Евфимізація в політичному дискурсі / К. Серажим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486>
7. *Перес-Реверте А.* Шкіра для барабана / А. Перес-Реверте. – Харків : Фоліо, 2012. – 695 с.
8. *Pamies Bertrán A., Balmaciz M., Iñesta E.-M.* Criterios para una fraseología onomasiológica automatizada / A. Pamies Bertrán, M. Balmaciz, E.-M. Iñesta // Luque Duran J. D., Pamies Bertrán A: Léxico y Fraseología. – Granada : Método, 1998. – P. 207-217
9. *Pérez Reverte A.* La piel del tambor / A. Pérez Reverte. – Madrid : Alfaguara, 1995. – 589 p.